

Маријана КРИШОВА,* Драгана КЕРКЕЗ**

СТРУЧЊАК ИЛИ СТРУЧЊАКИЊА - ПИТАЊЕ ЈЕ САД?

Родна истраживања у наше време добијају све више на значају (нећемо улазити у то колико је то оправдано или не), а у оквиру ових истраживања веома значајно место има управо наука о језику и њена нова област – *лингвистичка гендерологија* (или *гендерна лингвистика*). Како код нас нити термин *лингвистичка гендерологија*, нити термин *гендерна лингвистика* (као и сам термин „гендер“) нису прихваћени, у раду ћемо за лингвистичка истраживања усмерена у датом правцу користити у србистици данас већ устаљен термин *-феминистичка лингвистика* «који би требало да укаже на нове напоре истраживача и *истраживачица* (курзивом издвојиле М. К. и Д. К.) унутар науке о језику, који су усмерени на питања језика и говора жена, или питања писања и говорења других о женама» [С. Савић, [www](#) 1].

Питање полне маркираности или немаркираности именица са значењем звања и занимања, које је предмет овог рада, свакако није ново питање у лингвистици.¹ Србистика, тј. тада сербокroatистика обратила је на то своју пажњу још тридесетих година прошлог века. Интензивнија истраживања на подручју бивше Југославије почињу да се воде по-

* Редовни професор на Филозофском факултету у Никшићу.

** Асистент на Филозофском факултету у Никшићу.

¹ Године 1934. Јањин у часопису „Наш језик“ објављује рад „Госпођа професор“. Сам наслов рада заправо представља негативан пример, будући да Јањин употребу титуле у женском роду уз именицу са значењем занимања у мушком роду сматра неправилном. Види: М. Јањинин, *Госпођа професор*, Наш језик, Београд, 2/7; Средином педесетих, тачније 1954/55. у часопису „Језик“ Винце објављује рад под насловом „Другарица директор, госпођа професор или другарица директорица, госпођа професор“: Види З. Винце, *Другарица директор, госпођа професор или другарица директорица, госпођа професор*, Језик, Загреб, 3/4.

четком осамдесетих година (нпр. В. Анић, 1984, Е. Барић 1987²). Проблем номинације вршиоца одређеног занимања, носиоца одређене титуле и сл. све више почињу да бива предмет не само чисте лингвистике већ и интердисциплинарних истраживања (нпр. антрополоингвистичких, социолингвистичких, психоллингвистичких).

Оно што проблем назива за звања и занимања чини актуелним јесте превладавање такзованих дефектних парадигми. Дата појава се именује као родна асиметрија у језику под којом се подразумева неједнака представљеност у језику лица различитог пола. Представници феминистичке лингвистике дату чињеницу објашњавају на следећи начин: језик фиксира језичку слику света са мушке тачке гледишта те стога је оправдано говорити не само о антропоцентричности³ језика већ и о његовој андроцентричности⁴: језик ствара слику свету која се заснива на мушкој тачки гледишта, од лица мушког субјекта, из мушке перспективе, а жена, ако се не игнорише, у главном је у улози објекта, у улози „Другог”, „Туђег” или се игнорише.

Циљ овог рада је, између осталог, да анализом емпиријског материјала преиспитамо закључке до којих су дошли представници феминистичке лингвистике код нас будући да по нашем мишљењу дати закључци, с једне стране, врло често немају своје оправдање у емпиријском мате-

² Анић В., *Род и спол у српскохрватском језику: разграничење*, Научни скуп слависта у Вукове дане, 13/1, Београд, 1984, стр. 5-15; Барић Е., *Моцијски парњаки и њихова употреба*, Расправе завода за језик, Загреб, 1987.

³ Антропоцентричност језика представља основу теорије језичке слике света. Уколико се прихвати идеја да су маскулином и фемининум две ипостаси људског бића, онда нам овако антропооријентисани приступ језику и комуникацији као тесно повезан са когнитивном научном парадигмом и њиховом културном условљеношћу даје могућност да се мушкост и женскост да статус концепата, а самим тим и њихове преношење у област лингволутурологије и других области повезаних са истраживањем културе и друштва.

⁴ Међу основне постулате андроцентризма најчешће се убрајају следећи:

1. Поистовећивање појма *човек* и *мушкарац*. У многим европским језицима они се означавају истим лексемама: *man* у енглеском, *homme* у француском.

2. Именице женског рода углавном су изведене од именица мушког рода, уз то врло често су негативно конотиране. Употреба лексеме у мушком роду у односу на жену повећава њен статус, док номинација мушкараца именицом женског рода носи негативну оцену.

3. Именице мушког рода полно су неутралне. Њима се могу означити и оба пола, као и полно разнородна скупина, тако да жена остаје невидљива у језику.

4. Конгруенција на синтаксичком нивоу врши се према граматичком роду, а не према реалном полу референта.

ријалу, и с друге, они као да заправо представљају наметање нових аксиолошких концепата као дела језичке слике света.

Као што се из самог наслова рада можда и могло закључити, ван нашег интересовања овог пута остали су називи родбинских веза и међуљудских односа, именице попут човек, жена, мушкарац, као и именице са значењем националне припадности и са значењем места боравка.

Материјал се скупљао методом случајног узорка дневних новина „Политика”, као и са интернета. Текстови из којих су примери ексцерпирани жанровски су различити.

Када је о интернету реч најобимнији материјал, наравно, нашли смо на сајтовима тзв. женских студија. Тако, на пример, на сајту Програм женских студија из Котора нашли смо називе следећих занимања у женском роду: *психолошкиња, списатељица, психолонгвистикиња, професорка, координаторица, социолошкиња, преводитељица, активисткиња, координаторка* (на истој страни где је и *координаторица*), *професорица* (овде се може поставити питање да ли је дистрибуција облика „професорка” и „професорица” различита, да ли се један облик користи када је реч о особи која је предавач на вискошколској установи, а други облик када је реч о особи која је предавач у средњој школи), *магистарка економије, теоретичарка књижевности, психотерапеуткиња чуда (sic!), правница, експерткиња, стручњакиња, предавачица: Предавачице су биле експерткиње и стручњакиње из Црне Горе и регионе, са којима иначе сарађујемо од самог почетка програма Женских студија у Котору. Овом приликом се захваљујемо студенткињама и предавачицама, водитељицама радионица, које су допринијеле да се програм реализује онако као су координаторке програма пројектовале: www.zinecanima.cg.yu).*

Према неким истраживањима у српском језику постоји од 200 до 300 речи за назив звања и занимања у женском роду. Међутим, далеко мањи број је општеприхваћен. С једне стране, теже се прихватају облици у женском роду када је реч о пословима и дужностима које су до скоро обављали искључиво мушкарци, иако се данас ситуација нагло мења. Као пример можемо узети моциони парњак. *ватрогасац – ватрогаскиња*. Иако од наших информаната нико није дао позитиван одговор на питање да ли би употребио облик у женском роду, на сајту Владе Црне Горе, између осталог, можемо прочитати и следеће: *Програм обуке за ватрогасце/ватрогаскиње се базира на стандарду занимања ватрогасца/ватрогаскиње...* На сајту В 92 нашли смо и облик *ватрогаситељка*. У истом реду могли би стајати и *пилот -пилоткиња*, али и *питомац – питомица: Српски учитељски конвикт, тако се звао, почео је*

са радом 1895. године са 25 питомаца и 18 питомица ([www. ns/caffe.com. forum](http://www.ns/caffe.com.forum)). На чињеницу да ће лексички фонд у том правцу расти указала је М. Ивић, рекавши између осталог и следеће: „Заживеће *деканица* без трунке шаљивога у себи, појавиће се и *ректорица*, чим женски сој буде масовније заузимао положаје декана и ректора (што засад још увек није случај)” [М. Ивић: 1995, 154]. Данас се могу, како у говорном тако и у писаном тексту, срести како *деканица*, тако и *деканка*, нпр.; ... *казала је у изјави за „Дан” деканица Металурико-технолошког факултета у Подгорици Мира Вукичевић* (www.yinesanima.cg.yu); *Деканка Факултета организационих наука Невенка Жаркић-Јоксимовић рекла је да...* (www.B92.net.info)⁵. Што се тиче ректорике, наш емпиријски материјал је показао да је у употреби облик *ректорка*, док смо облик *ректорица* нашли само у хрватској варијанти српског језика.

Поред наведеног, као узроке који коче образовање именице женског рода М. Ивић издваја следеће: „Људе понекад зауставља да по уобичајеном творбеном моделу претворе „мушку” именицу у „женску” то што би им добивено лексичко образовање изазвало асоцијацију – не са женском особом на одређеном радном месту, него са машином којом се такав рад обавља (случај, рецимо, форме *бројачица*, која се изводи од бројач, тј. од назива за одређену врсту банкарског службеника).

Понеке су се „женске” изведенице, до оних које имају већ дужи стаж у језику, уврежиле у нашој колективној свести пре свега као назив типа ‘супруга онога који се бави тим и тим’; како их сад одједном, по декрету граматичара, семантички тако преоријентисати да почну означавати женско лице које обавља такву и такву делатност (случај именице *официрка на пример?*)” [М. Ивић: 1995, 152].

С друге стране, оправдање за грађење именица са значењем звања и занимања у женском роду образлаже се потребом за родном видљивишћу у језику, тј. превладавањем родне неједнакости. Иако је уобичајено користити термин „родна равноправност” јасно је да се ради заправо о полној равноправности. Стога сматрамо за оправдано рећи нешто о семантичкој категорији пола.

Овде се нећемо упуштати у разматрање различитих схватања пола, већ ћемо се ограничити тиме што ћемо пол одредити као природну ка-

⁵ Појава дублетних облика типа *деканица/деканка, професорка/професорица, шефовица/шефица, докторица/докторка*, ... у српском језику може бити територијално условљена, али, према правилном запажању С. Савић, дублетни облици могу бити одраз различитих семантичких нијанси у зависности од афективних фактора говорника. Види: Савић, 1.

тегорију која обухвата све видове бића и на основу које се она деле на две групе: мушки пол и женски пол. Поделу свих живих бића на ове две групе на овај или онај начин одражавају сви природни језици, али, наравно, на различите начине⁶, тако да без обзира што је категорија пола једна од малобројних за човека важних категорија чија перцепција скоро да не зависи од језика и културе (у смислу да носиоци различитих језика у принципу једнако разликују два типа живих бића: мушки и женски пол, тј. да је пол универзална језичка категорија) експликација дате категорије у конкретном језику може се одредити као лигвоспецифична [Кронгауз: 2001, 275].

Ако говоримо о српском и руском језику онда, као што је познато, са семантичком категоријом пола корелира граматичка категорија рода именица које означавају живо, а поред тога дата категорија се може изразити осим на морфолошком, и на синтаксичком нивоу. Наравно, зна се да једнозначне еквивалентности између рода именица које означавају живо и зачења пола у српском језику нема. Нпр. чак и када постоји творбени пар женског и мушког рода (типа *куварица – кувар*) само прва од ових двеју речи у себи садржи и значење конкретног пола – женског.⁷

Уколико прихватимо да потпуну парадигму номинација живих бића чине речи са следећим значењима: 1. основни смисао; 2. основни смисао + ‘женски пол’ и 3. основни смисао + ‘мушки пол’ и уколико изузмемо примере типа „*Професор је рекла*”, значење пола у српском може бити изражено на три начина: 1. помоћу посебне речи или синтагме: а) бипартритна схема (*мушкарац – жена, мушког пола – женског пола*); б) трипартритна схема, када помоћу новог корена који истовремено изражава и основно значење и значење одговарајућег пола, тј. путем суплетивне творбе (*коњ – кобила – ждребац*). 2. помоћу регуларног морфолошког средства (*супруг – супруга, учитељ –учитељица*).

⁶ Узроци различитог начина изражавања семантичке категорије пола по правилу, према мишљењу лингвиста, условљени су или семантичким или неки дубљим екстралингвистичким узроцима.

⁷ Кронгауз, говорећи о руском језику, указује и на специјални семантички ефакат који настаје у контексту супростављања оваквих парова. Сматрамо да се његов закључак у потпуности може применити и на српски језик, па тако у реченицама *Имам мачка и мачку* и *Код нас раде кувар и две куварице* са тачке гледишта пола неутралне речи су *мачка* и *кувар*, јер су супротстављење речи-ма *мачак* (са семантичком компонентом ‘мушки пол’) и *куварица* (са семантичком компонентом ‘женски пол’). Уп.: Корнгауз, 2001: 279.

Потпуна прадиigma врло ретко се рализује у природним језицима (из горе наведених примера то је само пример 1. б. (*коњ – кобила – ждребац*). Налазимо је, међутим, доследно реализовану у вештачком језику идо. У језику идо речи без специјалног афикса има значење оба пола, афикс *-ul-* означава мушки пол, а *-in-* означава женски пол (*farto: брат* или *сестра, fratulo – брат, fratino – сестра*) [Кронгауз, 2001: 279].

За српски језик, што се може рећи за све природне језике уопште, карактеристичније су дефектне парадиgме (*учитељ – учитељица, мачка – мачак, вршилац дужности*), а међу њима најчешће управо оне где је само један члан пара маркиран по полу (*кувар – куварица*). Избором маркираног члана означава се или наглашава полна припадност референта, што понекад изазива различите стилске ефекте.

Значење женског и мушког пола људских бића најчешће није изражено самостално већ се основно значење пола допуњује или модификује додатним значењем, које се са тачке гледишта творбе речи назива моционим значењем. За систем моционих образовања у српском језику може се рећи да је прилично разуђен: могу се издвојити моционе именице са значењем професије, националности, апроксимативне речи, термини средства и неки други.

У овом раду прихватили смо став Кронгауза да се укупна маса назива за људе може поделити у пет група, тачније прототипске парадиgма и прототипске групе, уз то да неке конкретне речи могу да поседују способност оказионалног преласка из групе у групу и са тачке гледишта интуиције носилаца језика да се налазе негде између [Кронгауз, 2001: 286] (Припадност овој или оној групи одређује се на основу различитих фактора: делимично творбеном структуром, делимично семанитком, делимично и тешко ухватљивом тредицијом).

Најраспрострањенији тип парадиgме чине моциони парњаци који се налазе у односима привативне опозиције: реч мушког рода неутрална по значењу пола и од њега образована реч женског рода: *кувар – куварица*.

Схематски приказано то би изгледало овако:

	Мушки пол	Женки пол
Кувар	+ /-	+ /-
Куварица	-	+

Семантички односи унутар пара могу бити различити, степен употребљавања и стилске неутралности речи женског рода јако варира, али се структура парадиgме чува.

Други тип парадигме се карактерише одсуством неутралне речи: *Француз -Францускиња, сељак – сељанка*. Мишљење Н. А. Јанко-Триницке која каже да код именица које означавају припадање одређеној нацији, одређење по месту боравка и неке друге социјалне особине може доћи до неутрализације мушког пола путем додавања именици придева типа *сваки, било који, обични, просечни* потврђују и наши примери: *сваки Московљанин, просечни Београђанин, било који Подгоричанин* и сл.⁸

Под трећи тип парадигме подводе се називи које означавају човека и не улазе ни у какав пар, а основну масу чине именице мушког рода. Кронгауз каже да процес подвођења тих речи под ову или ону дефектну парадигму није увек једнако решива, као ни да су узорци непостојања специјалне речи за именовање жена различити и нису увек очигледни. Ми ћемо као пример овде узети синтагму *вршилац дужности*. Доскора је у ову парадигму улазила и именица *пешак*, али је наш емпиријски материјал показао да се данас употребљава и облик *пешакиња* (*Како сазнајемо од очевидаца удеса, Неранџићева је покушала да избегне Стаматовићеву, више пута је узоривши сиреном, али се настрадала пешакиња ниједном није осврнула*: www.danas.co.yu). То је само доказ да је за многе речи из ове групе могућ прелазак у прву групу и да се управо ова трећа група најинтензивније попуњава (*преводитељица, стручњакиња, зидарка, ...* Нпр.: *Кири Нејтли жели да буде зидарка*: www.blic.co.yu).

Посебну групу чине речи типа *брадоња* или *евнух*, којима се именују лица мушког пола будући да су особине које чине основни смисао карактеристичне само за мушкарце.

Пету групу би чиниле речи чије је основни смисао карактеристична само за жене: нпр. *породиља*.

Рекли смо да се трећа група у овом тренутку трпи највеће промене, тј. број лексема које из треће прелазе у прву групу је све већи путем додавања регуларног моционог суфикса.

Моциони суфикси чине групу чији се састав не да сасвим прецизно идентификовати, али која има у сваком случају своју посебну физиономију и веома је продуктивна [Клајн, 2003: 9]. Моциони суфикси су донекле блиски „граматичким”, утолико што се везују за граматички род као битно обележје именица. Ипак, будући да увек одржавају природни род (*монах – монахиња* су две лексеме, јер означавају два различита бића у стварном свету), њима се не може порећи статус „правих” суфикса.

⁸ На Јанко-Триницку (види: Н. А. Јанко-Триницкая, *Русская морфология*, М, 1982) позивамо се према: Кронгауз, 2001: 287.

Моциони суфикси у српском језику по правилу изводе женски облик из необележеног мушког: то су пре свега суфикси *-ица*, *-ка*, *-иња*, *-киња*, уз још неколико ређих. Обично се разликују два типа моције: интегрална, кад цео мушки назив улази у састав женског назива (*роб – роб-иња*) и суплетивна, где се мушки суфикс замењује женским (*стар-ац – стар-ица*) [Ђорић, 1979: 28]. Суфикс *-ица* у функцији моционог знака је у српском језику најчешћи од свих суфикса [Ђорић: 1979, 34; Клајн: 2003, 115; Бошковић: 1936: 9]. Како се истиче, овај суфикс преовлађује у јужнословенским језицима, и то највише у српскохрватском језику, док је у западним и источним словенским језицима главни моциони суфикс *-ка*. Суфикс *-ица* обично долази на цео мушки назив, прост (*професор – професорица*, новије образовање *декан – деканица*) или суфиксиран (*играч – играчица*). Многобројне примере такве интегралне моције са *-тељ/-тељица* даје С. Ристић [Ристић: 1983, 6-24].

Суплетивно, уместо мушког суфикса, *-ица* долази углавном према *-(а)ц*, *-ик*, *-ник* (*самац – самица*, *ученик – ученица*, *радник – радница*, новија образовања *председник –председница*, *посланик – посланица*), а ретко према другим суфиксима (*патуљак – патуљица*, *домаћин – домаћица*). Мовирани облици најчешће означавају људска бића (*пријатељ –пријатељица*, *наставник – наставница*, *синовац – синовица*, *краљ – краљица*, *уметник –уметница*, *кошаркаш – кошаркашица*), понекад у смислу супруге мушкарца, означеног основном именицом (*капетан – капетаница*, *генерал – генералица*). Ту спадају и неки етници, али код њих је овај суфикс ограничен на мали број доста разнородних образовања и није више продуктиван: *Швабица*, *Немица* [Пешикан: 1958, 202]. М. Стевановић подсећа да именице као *косачица*, *везачица*, поред жена могу означавати и машине које обављају радњу из глаголске основе [Стевановић: 1964, 553]

Суфикс *-ка* спада такође међу најважније моционе суфиксе [Ђорић: 1979, 35-37]. Најчешће долази на именице са завршетком на *-р* и на *-н* (*пастир – пастирка*, *планинар –планинарка*, *туђин – туђинка*, *муслиман – муслиманка*), нарочито страног порекла (*куруир –куруирка*, *аутор – ауторка*, *фризер – фризерка*, *спикер – спикерка*, *шпијун – шпијунка*, *клетоман – клетоманка*). И. Клајн додаје речи *нимфоманка* (без мушког рода) и *манекенка*, где је основна реч *манекен* мушка по граматичком роду, а претежно женска по природном роду [Клајн: 2003, 133]. Моционо *-ка* имамо и у многим именима изведеним из мушких, као *Јованка*, *Иванка*, *Стојанка*. Томе можемо додати и фамилијарне женске облике од мужевљева презимена, типа *Поповићка* [Белић: 1936, 259]. С. Бабић

подвлачи да су такве изведенице „стилски обиљежене и често их налазимо у хумористичком стилу или у хумористички интонираним реченицама”, за шта наводи више примера из дела хрватских писаца [Бабић: 1991, 257].

Додат уз суфикс *-тељ*, суфикс *-ка* је у конкуренцији са суфиксом *-ица* (*редитељ -редитељка, редитељица*), а равноправна су образовања *љубитељка – љубитељица*. Раније, а делимично и данас, суфикс *-ка* се осећао као фамилијарни у поређењу са суфиксом *-ица*, или је могао означавати супругу пре него жену дотичног занимања – уп. Нушићеву *госпођу министарку* [И. Клајн: 2003, 133].

Још је А. Белић писао да се „можда почињу ти наставци диференцирати, исп. у књижевном језику *учитељица* (занимање), а *учитељка* (учитељева жена)” [Белић: 1936, 258-259]. У нормативним расправама у штампи, поводом случајева неслагања у роду типа „*Британски премијер је рекла...*”, када је новинарима саветовано да употребе облик *премијерка*, показало се да га многи од њих избегавају, као претерано фамилијаран [Клајн: 2003, 134].

Додавањем на именице са суфиксима *-ија, -лија, -ција* настају облици *-и (j)ка, -лифка, -ци (j)ка*, у којима се губи *j* у говору, а најчешће и у писању: *комиши (j)ка, Нишли (j)ка, трошаци (j)ка*. Као замена за мушки суфикс, посебно у етницима, *-ка* долази углавном наместо *-(а)ц*: *Словенка, Црногорка, злочинка, провинцијалка*; и наместо *-ин*: *Бугарка, држављанка, грађанка, и сељанка* (уместо од *сељанин* формално, а по значењу и употреби фемининум од *сељак*). Уместо *-(а)к* долази само у *пасторка*.

Суфикс *-иња* са именичким основама је у највећем броју случајева моцион суфикс, и то скоро увек уз основе на *-к*: *јунакиња, нећакиња, вршњакиња, првакиња, песникиња, сведокиња* (новије образовање *стручњакиња*). С основом на *-х* су *монахиња, Чехиња, Влахиња*, на *-г* *кнегиња, богиња*, док је с невеларним завршетком једина реч *робиња* (И. Клајн, 2003, стр. 104-105). Овај суфикс се одликује потпуним одсуством палатализације, јер је етимолошки имао тврдо *џ*. Можда зато суфикс *-иња* налазимо већином у случајевима где је потребно избећи сугласничке палатализације [Б. Ћорић: 1979, 35].

Сложени суфикс *-киња* настао је надовезивањем *-иња* на суфикс *-јак* (*Бошњакиња*) или на суфикс *-ка* (*приморка – приморкиња*). У већини случајева *-киња* је управо моцион суфикс и долази на целе именице мушког рода, али ретко на домаће речи, као што су *слушкиња, ропкиња, војвоткиња*. Знатно су бројније именице страног порекла, углавном са завршетком на *-т*: *делегат – делегаткиња, акробат – акробаткиња*,

*аристократ -аристократкиња, фаворит – фавориткиња, космонаут – космонауткиња, бандит -бандиткиња; а посебно са завршетком на -ант, -ент: циркусант – циркусанткиња, дебитант – дебитанткиња, матурант – матуранткиња, протестант – протестанткиња, студент – студенткиња, асистент – асистенткиња, пацијент – пацијенткиња, као и на ист (а): шахист – шахисткиња, нудист – нудисткиња, турист – туристичкиња, авантурист авантуристичкиња, активист – активистичкиња, финалист – финалистичкиња, садист – садистичкиња, при чему се чува сугласничка група -стк-, али је начињен изузетак за реч модискиња, према којој не постоји мушки облик модист (а). И. Клајн помиње и аномална, али доста фреквентна образовања *сопранисткиња* и *алтисткиња* (фиксирана у Речнику САНУ) [Клајн: 2003. 106]. Ту је граматички род именица *сопран* и *алт* био у сукобу с природним, што је избегнуто додавањем не само суфикса *-киња* него и сасвим неоправданог *-ист* (можда по угледу на друге музичке термине као што су *солистичкиња, виолинисткиња, челисткиња*). На основе с другим завршецима има веома мало примера: *мелескиња, дактиографкиња*. Код етника *-киња* редовно долази на мушке именице са завршетком *-з* и *-с*: *Рус – Рускиња, Кавкас – Кавкаскиња, Енглеz – Енглескиња* (образовање новијег порекла *Ром – Ромкиња*).*

Као замена за мушки суфикс (суплетивни тип моције) *-киња* долази углавном према именицама на *-(а)ц*: *трговац – трговкиња, црнац – црнкиња, белац – белкиња, странац странкиња, Данац – Данкиња*. Замену суфикса *-ин* имамо у *Србин – Српкиња, Арапин – Арапкиња, Арнаут – Арнауткиња*, а замену суфикса *-ић* у *племић – племкиња* (поред *племичкиња*).⁹

⁹ Паралелно са ситуацијом у српском, истраживали смо и ситуацију у руском језику. У руској лингвистичкој литератури се не употребљава термин *моција*. У Академској граматичкој (Русская грамматика, I. АН СССР, Москва, 1980, стр. 200-204) аналогна образовања се разматрају као део именица са модификационим значењем, наине као именице са значењем „женскости”, а то су називи лица женског пола према називу лица мушког пола (слично и у уџбенику „Современный русский язык” у редакцији В. А. Белошапкове, 3. изд., Москва, 1999. стр. 422-424).

У руском језику суфикс *-ка* је најфреквентнији и најпродуктивнији како у говорном језику, тако и у сфери званичних номинација: *историк – историчка, хемик – хемичка* (називи жена-наставница у школском жаргону), *јуниор – јуниорка*. Овај суфикс најчешће долази на цело маскулиnum (интегрална моција), прост (*сосед – соседка, пасажир – пасажирка, филолог – филологичка*) или суфиксирани (*активист – активистка, скрипач – скрипачка, москвич – москвичка, мал-*

ыши – малышка, лен-тяй – лентяйка, спорт-смеи – спортсменка, стипенди-ат – стипендиатка, дебош-ир – дебоширка, фантаз-ёр – фантазёрка, интриг-аи – интриганка), или замењује мушки суфикс (суплетивна моција): *коњкобеж-ец – коњтобежка. горож-анин – горожанка*.

Моциони суфикс *-ица* није толико чест као *-ка*. Има примера интегралне моције (*царь – царици, дьявол – дьяволица*) и суплетивне (*любим-ец – любимица, страда-лец – страдалица, работ-ник – работница, закрой-щик – закройщица, буфет-чик – буфетчица*). Значење „супруга” сачувано је само код неколико застарелих речи: *пуковник – пуковница, чиновник – чиновница*. Варијанта овог суфикса *-ница* долази на мушки назив с суфиксом *-тељ*: *свидетель – свидетельница, председатель – председательница*.

Суфикс *-иња* се издваја у старим образовањима: *бог – богиня, раб – рабыня, враг – врагиня*. Међутим, у последње време овај творбени модел поново постаје продуктиван, али добија ироничну или шaljиву конотацију (*шеф – шефиня*), а посебно приликом грађења женских назива од мушких с компонентом *-лог*: *геолог – геологиня, филолог – филологиня, педагог – педагогиня* (*Учительница в начальной школе заклеивала малышам рты скотчем. Педагогиня потом объясняла: „Чтобы не шумели и слушали учителя”*) (из новина).

Моциони суфикс *-иха* продуктиван је искључиво у говорном језику: *дворничиха, портничиха, сторожиха, повариха, врачиха*. Исто важи за женске називе с моционим суфиксом *-иша*: *редакториша, опекуниша, политиканиша, шофершиша, лекториша, касириша*. Неки од таквих назива у савременом руском говорном језику добијају негативну или ироничну конотацију: *профессориша, инженериша, экскурсоводиша, докториша* (уп. *врачиха*).

У најновије време постаје продуктивнији суфикс *-есс (а)/ -исс (а)* у моционим образовањима типа *поэтесса*: *клоун – клоунесса, гид – гидесса, критик – критикесса, гигант – гигантесса, пилот – пилотесса, авиатор – авиатрисса*, нпр.: *Авиатриссы России показали себя на авиасалоне. В салоне приняли участие десятки женщин – авиатрисс России, среди которых абсолютные чемпионки мира по высшему пилотажу и молодые пилотессы* (из новина). Дакле, именице са модификационим значењем женскости у руском језику се користе само у таквим случајевима када је неопходно нагласити припадност лица женском полу. Ако нема такве потребе, за означавање особа женског пола се обично употребљавају одговарајуће именице мушког рода које саме по себи немају обележје природног пола: *бригадир Иванова, ударники Павлова и Кузнецова, секретарь ничего не сказала*.

Познати руски лингвиста академик В. В. Виноградов је наглашавао да у исконскп руским речима *-називима* лица облик мушког рода обично не истиче идеју о полу, већ даје општу представу о лицу, сврстава га у неку групу или означава социјалну улогу конкретног човека (В. В. Виноградов, *Русский язык (грамматическое учение о слове)*, изд. 2, Москва, 1972, стр. 58-59). Нпр., говорећи о људима који припадају класи сељака, ми ћемо употребити реч мушког рода *крестьянин*, иако при томе не мислимо искључиво на мушкарце, већ имамо у виду лица оба пола (уп.: *Дом крестьянина, работники просвещения, газета „Вузовец”*). То доказује да је у категорији мушког рода јасније изражена идеја лица,

Као што се може запазити семантичка компонента пола у значењу речи може били мање или више јасно изражена. Степен њене изражености најбоље је проверавати путем теста¹⁰.

У овом раду, као што је већ речено, истраживањем смо обухватили само употребу назива за занимање и титуле жена, будући да је приметна све чешћа употреба женског рода за назив звања или занимања жена, а како примећује С. Савић, на опште задовољство лингвиста феминистичке оријентације. Слажући се начелно са С. Савић да језички потенцијал треба искористити, морамо приметити да степен могућности коришћења тог потенцијала видимо различито. Различито поимање мо-

него идеја пола, док се у именицама – називима жена идеја пола осећа много одређеније и очигледније.

Од интереса је упоредити по том питању један од западнословенских језика, нпр. чешки. Као што је познато, сродни језици се не разликују много у погледу структуре, већ углавном у функционалном смислу. Различите деривационе потенције чешког и руског језика утичу на разлику у функционисању категорије рода код именица. У чешком језику захваљујући високом степену деривационе стандардизације и унификације скоро од сваке именице мушког рода са значењем лица аутоматски може да се направи одговарајућа мовирана именица женског рода: *docent – docentka, děkan – děkanka, pedagog – pedagožka, soudce – soudkyně*. Наведене облике женског рода немају у руском језику на морфосемантичком нивоу структурне еквиваленте: *доцент – (), декан – (), педагог – (), судья – ()*. „Нерегулярное воспроизведение морфологических родовых коррелятов, характерное для русского языка, свидетельствует в данном случае об определенной индифферентности языка к выражению различий по признаку пола. Родовые формы имен существительных в русском языке, вбирая в себя значения и мужского и женского рода, имеют больший семантический объем, чем аналогичные формы в чешском языке, и вместе с тем более „размытое” содержание, ибо сама форма, вне контекста, не денотирует объект по признаку пола. Замена деривата описательной конструкцией типа *женщина – врач* нарушает равнозначность размеров информации и воспринимается как стилистически маркированная” (В. Ф. Васильева, *Семантическая характерология в контексте сопоставительного изучения языков (на материале чешского и русского языков)*, Вестник Московского университета, сер. 9. Филология, 2003. № 2. стр. 12-13).

¹⁰ Један од могућих модела теста, а који се нама чини веома прихватљивим, налазимо код Кронгауза. Он прелаже тест који садржи четири следећа питања:

1. Да ли се речју *вук* може именовати особа мушког пола? – Да.
2. Да ли се речју *вук* може именовати особа женског пола? – Да.
3. Да ли се речју *вук* може назвати особа непознатог пола? – Да.
4. Да ли се речју *вуци* може именовати скуп особа различитог пола? – Да.

Најизраженије значење пола имају речи које се могу користити за именовање само одговарајућег пола а у трима преосталим ситуацијама се не могу користити (нпр. петао у српском. тј. петух у руском језику).

гућности градње моционих парњака условило је и различите резултате до којих смо ми дошли у поређењу са резултатима до којих су дошле учеснице на пројекту „Психолингвистичка истраживања” у Новом Саду (на ком се ради још од 80-их година прошлог века) а на којем су се „С. Савић и млађе истраживачице прикупљале емипријске податке у употреби назива за занимање и титуле жена у различитим приватним и јавним институционалним разговорима у граду, а спорадично и на селу”.

При томе желимо да нагласимо да сматрамо да резултати до којих је С. Савић са сарадницама јесу веома значајни, али да наш емпиријски материјал у неким случајевима њихове закључке не потврђује. Наравно, постоје и супротни случајеви. Тако и С. Савић указује на то да употреба форма женског рода у новинским чланцима зависи од типа рубрике у којој се текст о жени у дневним новинама налази: у политичкој ређе, у културној чешће, а у спортској доследно. До истог закључка дошли смо и ми на основу нашег истраживања. Реченом бисмо додали следеће: Оваква дистрибуција форми женског рода могла би се објаснити социолингвистичким фактором, у култури и спорту жене су већ дуже време присутне. Оно што смо ми запазили када је реч о рубрикама из области културе је да се моциони парњаци доследно употребљавају када се ради о извођачкој делатности ту се облици у мушком и женском роду равноправно заступљени (*балетан – балерина, певач -певачица, глумац – глумица, интерпретатор – интерпретаторка, виолиниста – виололинисткиња, пијаниста – пијанисткиња*), док се ређе срећу у текстовима уколико се жена о којој је реч бави дириговањем, компоновањем, писањем сценарија, текстова песама и сл.

У даљем тексту пажњу ћемо обратити само на оне закључке и/или предлоге решења проблема које налазимо код С. Савић а за које нисмо нашли потврду у свом емпиријском материјалу.

1. Анализирајући текст из *Наше Борбе Први економетричар млађе генерације* Савић закључује да се за позивање на женску особу аутор служи различитим језичким заницима (Зорица Вујошевић, доцент...; економетричар; сарадник: Вујошевићева, Зоричин) који су у динамици текста различито искоришћени, сходно ауторовој жељи за интимизирање/дистанцирање од женске особе о којој пише, односно за изрицања позитивног или негативног општег става [Савић: [www. 1](http://www.1)].

Слажући се са ставом да се различити језички знаци у динамици текста одиста користе сагласно ауторовој жељи да изрази свој лични став према особи о којој пише, сматрамо да оваква употреба језичких знака

није условљена полом особе о којој се говори, јер на исти начин аутори чланака исказују свој став и према особи мушког пола.

Ради поређења наводимо наш и пример који даје С. Савић:

Наш пример (преносимо га без икаквих измена у односу на извор):

Davor Džalto, najmlađi doktor nauka

Istoričar umetnosti Davor Džalto (1980, Travnik), i sam autor u različitim medijima umetničkog izraza, ove godine je odbranio doktorsku tezu na Albert-Ludvig univerzitetu u Frajburgu i sa 26 godina postao najmlađi nosilac doktorske titule u Srbiji. Prema raspoloživim statistikama, Džalto je trenutno i najmlađi doktor u oblasti humanističkih nauka u Nemačkoj.

Student beogradskog Filozofskog fakulteta, Odeljenje istorije umetnosti, na kom je magistrirao, Džalto je doktorske studije u Frajburgu upisao 2004. Tezu „Uloga umetnika u umetnosti samoodređivanja” napisao je na engleskom, a uspešno odbranio na nemačkom jeziku. „Trenutno sam u tranzitnom periodu, sa projektima postdoktorskih studija prihvaćenim u Engleskoj i Nemačkoj. Gde ću otići zavisi od finansija i ponuđenih uslova”, kaže Džalto u izjavi za Danas. Zainteresovan pre svega za naučni rad u akademskom okruženju, ali i istraživanje kroz umetničku praksu, Davor Džalto ne isključuje povratak u Srbiju, „ukoliko bude mogućnosti za rad”.

Davor Džalto je već 1998. objavio knjigu-udžbenik „O pismu kao o likovnom, istorijskom, društvenom i kulturološkom fenomenu”, u izdanju umetničke škole u Nišu, koju je pohađao. Jedan od najboljih studenata generacije, autor niza teorijskih tekstova, performer, video umetnik, Džalto je godinama bio i učesnik mirovnih inicijativa u regionu.

(www.danas.co.yu)

Пример С. Савић (као и наш, и овај пример преузимамо како је дат у раду С. Савић [Савић www. 1]):

NB

NN: Zorica Vujošević, *docent* na Ekonomskom fakultetu

N: Prvi ekonometričar mlađe generacije

T: „Kolege ne propuštaju da naglase da je Zorica Vujošević (31) *docent* na Ekonomskom fakultetu na predmetu ekonometrija i *saradnik* u beogradskom CES Mekonu, najbolji *ekonometričar* mlađe generacije. Iako iza svakog

ozbiljnog makroekonomskog projekta uvek stoji i econometričar, ovaj profil stručnjaka malo je poznat široj javnosti. Zato bi se moglo reći da je ugled *Zorice Vujošević* u stručnim krugovima njenih kolega, obrnuto proporcionalan upućenosti šire javnosti u ono što radi.

Bazično znanje iz ekonomije stekla je na Ekonomskom fakultetu u Beogradu, gde je i magistrirala i doktorirala. Kao značajan momenat u njenoj karijeri *econometričar*, mogao bi se izdvojiti jednogodišnji studijski boravak u Firenci, na Institutu Evropske ekonomske unije, prestižnoj postdiplomskoj školi.

Objavljivala je radove... što je *Vujošević* u više navrata pošlo za rukom, stvar je prestiža stručnjaka na svim meridijanima...

Široj javnosti to ponovo ne govori mnogo, ali treba dodati da su *Zoričine* preokupacije makroekonomske vremenske serije – Êkurs, cene, plate, novac...”

Један од начина превладавања родне невидљивости у језику јесте и писање наставака за женски род у заградама или са косом цртом (*студент/-киња*), или пак писање пуних облика (*студент/студенткиња; студенти/студенткиње*). С једне стране, то је једноставно применити у неком упитнику, али теже је бити доследан у неком дужем тексту. С друге стране, назвати нпр. Ивану Ивановић добрим студентом „није израз друштвено-језичке неравноправности, већ проширеног назива типа”¹¹ студент.

Међу начине превладавања родне асиметрије препоручује се у јавним документима неутрално исказивање функција, на пример *професура* уместо *професор/ка*, *председавање* уместо *председавајући*, *писање записника* уместо *записничар*, *функција заменика премијера* уместо *заменик премијера*, тј. препоручује се језички аналитизам.

Узевши одлике пословног стила, за који је аналитизам иначе карактеристичан, то се чини сасвим реално, али не увек и могуће. На пример, када је реч о потписима.

С. Савић каже да није занемарљиво подсетити да су до сада правописна правила, као и у последњем правопису (1993) писали мушкарци, те да је тако закодирана она језичка норма која не доводи у питање

¹¹ Уп. „Назвати данас жену *добрим трговцем* није израз друштвено-језичке неравноправности, већ проширеног значења назива типа трговац” [Ђорић 1979, 14].

постојање дискриминације у језичкој употреби према женама. Поред родне дискриминације, граматичарима се не савест ставља језички елизитизам: „Чињеница је, такође, да нормативна правила, која су образовани граматичари сачинили за ону већину необразованих, не предвиђају „зауздавање” такве природе језика у правцу веће толеранције и демократичности уопште, па и полне, у смислу да би се неком дугорочном језичком политиком смањио степен дискриминаторне употребе приписане „природи” српског језика”. Језичка елита чува језик како се видљивост жене на власти или у хијерахији моћи не би потврдила језиком који је сам по себи моћ (...). Ова врста игре која се касније очитује у низу судова попут: „није правилно језички”, „неписмено је”. „није у духу стандардног језика”, „огрешење о норму” и сл., средство је помоћу којег се обележава она група која у спонтаном разговору, на улици, по природи језичке структуре користи доминантине женске форме за занимања и титуле жена. [Савић www, 2].

Мислимо да је тешко сложити се са тврдњом да је стандардни језик није доступан само образованој елити. Да ли ће човек у разговору на улици примењивати та нормативна правила, или не, то је већ сасвим друга ствар. Мислим да се овде оправдано поставља питање: Да ли све оно што је врло фреквентно у разговору на улици или пак оно што се говорницима српског језика намеће путем медија треба да уђе у норму?

Из става да су аутори свих досадашњих правописа код нас искључиво мушкарци проистиче да је узрок томе патријархално схватање жене у нашем друштву. Нама се пак чини да и такви ставови, као и став да је принцип видљивости жене у друштву надређен принципима језичке деривације, заправо покушај да се променом језичких аксиолошких концепата утиче на општеприхваћених система вредности.

Са променом аксиолошких концепата повезана је, по нашем мишљењу, тврдња о невидљивости жене у верским часописима. Жена се углавном не појављује као аутор неког теолошког чланка, у потпису често остаје без титула, а најчешће и није потписана, па се њен идентитет сасвим губи [Савић www, 2].

Међутим, уколико погледамо, нпр. бројеве за последње две године часописа „Свевиђе” и „Светигора” видимо да жене поред тога што се појављују и као аутори теолошких чланака, поред имена жена које су сарадници часописа стоји титула (нпр. мр Драгана Керкез), а на основу личног искуства можемо тврдити да непотписани остају подједнако аутори и мушког и женског пола у сагласности са својом жељом.

Стога сматрамо да је М. Ивић у праву када каже да „једнаким људима исказујемо онда када се служимо називом који не истиче ничији пол, него равноправно собом ‘покрива’ како мушко, тако и женско биће. Таквом способношћу неутралног семантичког ‘покривања’ располаже управо ‘мушка’ именица” [Ивић, 1955, 155]. Или, другим речима, да употреба назива звања и занимања у мушком роду није узрокована мушким шовинизмом већ да „језичка ситуација сведочи да су лексеме кад значе називе занимања по правилу у облику мушког граматичког рода, што уједно значи да граматички облик именице мушког рода не подразумева обавезно и обележје мушке особе... Чак и када се има у виду каква особа мушког рода, облик мушког рода именице може бити само у функцији именовања-занимања”. [Фекете 1994, 14], али и у примерима какви су *Margaret Thatcher је постала премијер Британије*, тј. када имамо, користећи се терминологијом Е. Барић, конкретну употребу именица у мушком роду означава само занимање, а ниуколико не и пол особе. Она је полно неутрална.

Чињеницу да облици у женском роду могу и неретко имају негативну конотацију можемо објаснити тиме што је придавање дате конотације лакше у односу на значењски маркирани облик. На пример: *Чувај се хашке правде и бркатих суткиња* (www.vrisak.info). Иста лексема може бити употребљена и као експресивно-емотивно неутрална: *Али, суткиња Хигинс је била јасна: иако се пресуда изриче Србији, Црна Гора дијели одговорност због кршења обавеза (...)* (www.monitor.cg.yu).

Оцена исказана помоћу назива занимања у женском роду у примеру *Чувај се хашке правде и бркатих суткиња* (www.vrisak.info) јесте, користећи се терминологијом Шведове, субјетивна оцена, не диференцијална. За разлику до класификација и оцена које иду из језика, тј. диференцијалних, субјективне класификације су и оцене које иду од говорног лица. Прве су део језичког система, удубљујује, творећи унутрашњу перспективу значења или дају стилску маркираност. Друге належу на постојећа у систему језичка значења, слободно се крећу у њиховом кругу, уносећи оцену и експресију [Шведова 1985, 35]. При томе, као што је познато, субјективна, тј. индивидуална оцена не мора да се подударе са стереотипом.

На крају да кажемо да аутори овога рада нити поричу постојање недоследности у образовању моционих парњака са значењем звања и занимања, нити одричу могућност обогаћивања лексичког фонда српског језика новим облицима у женском роду, али да су, попут М. Ивић, опредељена да се не пренагљује са присилним интервенцијама.

ЛИТЕРАТУРА

- Бабић 1991: Стјепан Бабић, *Творба ријечи у хрватском књижевном језику*, 2. изд., Загреб, 1991.
- Белић 1936: Александар Белић, *О грађењу нових речи*, Наш језик, IV, Београд, 1936.
- Бошковић 1936: Радослав Бошковић, *Развитак суфикса у јужнословенској језичкој заједници*, Београд, 1936.
- Ивић 1995: Милка Ивић, Нека запажања о броју и роду. О зеленом коњу. Нови лингвистички огледи, Београд, 1995.
- Кирилина www.owl.ru: Алла Кирилина, Гендерная асимметрия в языке. www.owl.ru
- Кирилина www.gender-cent.ru: Алла Кирилина, Возможности гендерного подхода в антропоориентированном изучении языка и коммуникации. www.gender-cent.ru.
- Клајн 2003: Иван Клајн, *Творба речи у савременом српском језику*, 2, Београд, 2003.
- Кронгауз 2001: Максим Анисимович Кронгауз, Семантика, Москва, 2001.
- Пешикан 1958: Митар Пешикан, *О грађењу имена становника у односу на имена земаља и места*. Наш језик, IX, Београд, 1958.
- Ристић 1983: Стана Ристић. *Морфема -тель- у комбинацији са другим суфиксним морфемама*, Наш језик, XXVI, Београд, 1983.
- Стевановић 1964: Михајло Стевановић, *Савремени српскохрватски језик*, Београд, 1964.
- Савић 1: Свенка Савић. Језик и пол. www.womenngo.org.yu
- Савић 2: www.womenngo.org.yu Свенка Савић. Жена сакривена језико медија: кодекс несексистичке употребе језика.
- Ђорић 1979: Божо Ђорић, *Моциони суфикси у српскохрватском језику*, Београд, 1979.
- Шведова 1985: А. В. Шведова. Один из возможных путей построения функциональной грамматики. У књ.: Проблемы функциональной грамматики, Москва, 1985.

Марианна КРИШОВА, Драгана КЕРКЕЗ

СПЕЦИАЛИСТ ИЛИ СПЕЦИАЛИСТКА – ВОТ ВОПРОС?

Резюме

В настоящей работе авторами рассматривается проблема образования и употребления морфологических родовых коррелятов, имеющих значение профессии и званий. На основе анализа подобранного им материала, авторы приходят к выводу, что попытки сторонников гендерной лингвистики увеличить число образования типа „стручњачиња” не является всегда оправданным.